

ԿԱՆԱՆՅ ԱՐՀԵՍՏՆԵՐԸ ՀԱՅՈՅ ՄԵՋ XIX Դ.
ՈՒ ԴՐԱՆՅ ԿԱՊԸ ՀԱՍՔԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

Հայ ժողովրդի առաջնային արաադրաթյան մեջ ա կենսասպահական մշակույթում սահմանված էր աշխատանքի սեռաարիքային բաժանման կանոնակարգված սկզբունք, որի եամաձայն երկրագործությունն ու ամասնապահությունը գլխավորապես սղամարդկանց գործունեության ընագափսո էր, իսկ անային տնտեսության վարամն ու գյուղտնտեսակում եումքի մշակումը կսմանց պասասխանաավութոն շրջանակներում էին:

Ինչպես երկրագործակսն, ամասնապահակսն տնտեսության մեջ ե տնտեսության օժանդակ ճյուղերում, այնպես ւ արեսսաների մեջ գայության ունեին սղամարդկանց և կանանց խխտ սահմանագաաված ընագափոոներ: Ավանդարար րացառապես տղամարդկանց ոլորա էո համարվում երկաթագործությունը, ոստի դրանից աժանցյալ րդոր արեսսաներում կսմանց մասնակցությունը խառիվ սրգեվում էր: Ջուտ տղամարդկանց արեսսաներ էին մաև վալյամշակությունը, կաշեգործությունը, ոսկերչությունը, զինագործությունը, քարաաշությունը, շինարարական արեսսաները, խեցեգործությունը:

Ձանագան արգելսնքների ձևով կանանց մասնակցությունը սղաոնեշվում էր այն արեսսաներում, որանդ առկա էին ֆիզիկակսն ծանր աշխատանք և թունավար կսմ առողջությունը վնասող միջավայթ (բարձր ջերմության, տարրեր քխիկսաների, կաշվի ետո և այլն): Այս արգելսնքները իրենց եիմքում ոագխանալ էին, քանի որ ուղղված էին կանանցի մսխասկսլրվս պահպանմանը:

Հումսլիայում են մաև րացատությանններ: Հայկակսն որոշ քաղաքներում կնոջ (եատկապես երիասարոլ) աշխատանքն օգուագործվում էր արծաթագործության մեջ: Ախալցխայի եռչակավոր գագաթելի (ֆիլիգրան) անխնիկայալ արվող արծաթագործական իրերի պասարասաման համար աներուժեշա էր նրաթյան ու ճշգրատթյան, ոստի տվանդտարար այս եյուսփոժքը կատարվսմ էր կսմանց կսղմից: Հայատուանի որոշ շրջաններում մինչև մեր օրերը պահպանվել էր մաև կսմանց րրուսարթյանը (Սաոնսարթյուր Ծիրակսմ, Ննգին Արցախսմ), որն իր արմասնարով գնում է նեոլիթ, երբ կանայք սկսեցին սրստրասան առաջին խեցե իրերը: Հեաագսլում, րրուսվ դուրզի հայտնագործությունը կսմանց դուրս մղեց այս արեսսահից, սահմանավակելով նրանց գործանեությանը որոշակի ասարաժքներում որոշակի իրերի պատրասաման մեջ: Կին խեցեգործները պատրասսամ էին պաթգունակ կարասիներ, թոնիրներ, և հաակապես ծխական նշանակություն ունեցող կանացիակերպ աղամաններ, որոնք ոստմնասիրողները համարում են Ամանիա դիցահու ծպտված պաշամանուների արտահայտություններ¹:

Կանայք ներգրավված էին եիմնականում ոստայնանկության մեջ: Կանանց գործն էր բուրդ գգելը, թել մանելը, ներկելը, կուավեղեն գործելը, հյուսքը, գորգագործությունն ու կարպետագործությունը, ասեղնագործությունը, ժանեկագործությունը և այլն: Հատկանշական է, որ ոստայնանկությունը ներկայացնալ որշյալ արեսսաները կանայք անօրինում էին այն դեպքում, երբ խոսքը գնում է անայնագործության մասին: Յուրաքանչյուր կին իր ընտանիքի սեփական կարիքների համար աներաժեշա մանօրինակ իրերը անձամբ էր պատրաստում, և աղամարդկանց մասնակցությանն այս դեպքում բացաավում էր, քանի որ ժողովրդական ընկալմամբ պրանք համարվում էին ոչ տղամարդկային գրադմանքներ: Իրավիճակն այլ է, երբ դրանք արեսսա են ներկայացնում: Քաղաքներում այդ «կանացի» գրադմուքների մեծ մասամ ներգրավված էին եիմնականում աղամարդիկ: Փորձներ վիանլ օրինակներով. րուրդ, րամրակ գգելը, թել մանելը, ներկելը ասնը կասարում էին կանայք, իսկ քսղաքներում գգրարությամբ, մագմումությամբ, ներկարարությամբ գրադվամ էին աղամտրդիկ: Նույն իրավիճակն է:

¹ Վ. Բ ղ ո յ ա ն, Հայկական աղամաններ, եր., 1986:

ման ջուլեակություն, դերձակության, գորգագործության, ասեղնագործության (եասկապես ոսկեթել) դեպքերում, չմայած որ դրանք միշտ եամարվել են ստավելություն կանացի գրադմունքներ:

Հայկական տվյալներով ընկալարանի ներսույթում կտրայետագործ, գորգագործ և ասեղնագործ իրերի խիստ աներուծելաթյունը էր պայմանավորված այդ արեսասների լայն ասարածվածությամբ: Հայաստանի բոլոր պատմագագագրական մարզերում կսնայք գերագանցապես գրադվում էին այդ արեսասներով, ոյունք էիննականում տմայնագործական ընույթ ունեին: «Կային վերմակ, ներքնակ կտրող մասնագետ կանայք, որոնք գիտեին, թե որ բրդից կարելի է ներքնակ անել, որից՝ վերմակ և ինչ չափով: Լավ, մուրր բուրդը սանդղեքով գզում էին, իլիկով մանում, մեծ կծիկներ անում և դրանից գործում գալղա, գոտի, մեջքը կսպելու շալ, ծեռնոց, գլխարկ և այլն: Ուլերի և այծերի մափից գործում էին ջվալ, խոբրջին, լսրեր, սամուրա և այլն»:²

Եթե ստորյայում, եայոց մեջ, ասեղնագործությանը գրադվում էին միայն կանայք, ապա քաղաքների արեսատանոցներում աշխատում էին ստամուրդիկ: Հայանի է, որ տղամարդ ասեղնագործները եղել են ման այլ էթնիկական եանրույթների մեջ: Մասնավորապես Հնդկաստանում (Քաշմիրում) ասեղնագործում էին ման տղամարդիկ, որոնք գլխաշորերը գարդարում էին «տաֆագարի» անվումը եայանի եարթանարի անսարակ, որի շնորհիվ էլ եննց իրենք՝ իարպետները, կոչվում էին «տաֆուգարի»³: Ադրեջանում տղամարդիկ գրադվում էին միայն շորույուկար (тамбурхач) ասեղնագործությանը և աշխատում էիննականում շուկայի եամար⁴: Ռգրեկտանում ևս կային տղամարդ վարպետներ, որոնք սակայն, ասեղնագործում էին միայն ոսկեթելով և անեին իրենց եամքարությունը: Նրանք կենտրոնացած էին երկու քաղաքում՝ Սամարղունդում և Բուխարայում, իսկ XX դ.՝ միայն՝ Բուխարայում, ունեին երկու արեսատանոց՝ Էմիրի պալատին կից, և աշխատում էին միայն Էմիրի պալատականների եամար⁵: Հեաագոսությունները ցույց են ավել, որ բացատապես կանանց գրադմունք է եղել միայն կյուսքը (ճաղերով) և ժանեկագործությունը:

Ասեղնագործության, ժանյակի, արեգների, երիգների և այլ գործվածքների ասարածվածությունը եայ ժալովրդի կենցաղում և դրանց լայն պուեսուցարկը առեղծում էին վարպետների կուուակումներ սոս քաղաքներում, որոնք էլ, ասուիճանարաը կազմում էին իրենց արեսասավորական միությունները՝ եամքարությունները: Ռսումնասիրությունները ցույց են ասլիս, որ Հայաստանում եամքարությունները գոյություն ունեն դեռևս X դ. սկսած և գոյատևել են մինչև XX դ. 20-ական թթ.: Թե երբ են դրանց մեջ ընդգրկվել վերոնիշյալ արեսատները, ուսումնասիրողների կուվից եասակ պարզված է: Մասնայն միջնադարյան բարդ և քարճարածեք գործվածքները վկայում են, որ դրանք սանեղվել են մի խումը վարպետների կուվից: Արևելքում, եասկաղես վերնախավի կենցաղում ոսկեթել, մետաքսաթել քանկարծեք գործվածքների լայն կիրառությունը եասակ իորճառու վարպետների ստկայության աներուծելաթյուն էր առաջացնում, ինչպես վանքապատկան արեսատանոցները՝ եկեղեցական պատվերների կուտարման եամար, որոնք էլ եեաագայում, քաղաքների գարգացման եեա միաժամանակ կուասկվելով քաղաքներում, ճևավորում էին առաջին, մուխնական արեսատանոցները: Փորճենք քննարկել այս եարցը որոշ արեսատների կազուկցությամբ:

Հայաստանում ասեղնագործությունը որպես արեսատ, եիշաակվում է մեզ եայունի ամենավաղ (XVIII դ. վերաբերիւղ) արեսատների ցուցակում, որը, ըստ Վ.Արբանայանի, պաականում է Կարինի եամքարություններին: Այսանդ, ի թիվս այլ արեսատների, նշվում է ման սրմաքեշ գործը, որը կաղող էր վերաթերվել ինչպես ոսկեթել պարասատղ արեսասավորին, այնպես էլ ոսկեթելով ասեղնագործող վարպետին: XX դ. եամքարակուն կազմակերպություններն ավելի լավ են ուսումնասիրված Արևելյան Հայաստանի քաղաքներում, քան Արևմայան Հայաստանում, ուսաի առկա բոլոր

² Գ. Հակոբյան, *Ներքին Բախնի ազգագրությունը և բանահյուսությունը*, Եր., 1975, էջ 141:

³ Н. Гусев, *Художественные ремесла Индии*, М., 1982, стр 131.

⁴ Г. Гулиев, *Азербайджанские вышивки*, СЭ, 1959, N 2, стр 113-119.

⁵ Е. Пещерев, *Бухарские золотошвей*, СМАЭ, 1955, т.16. *Узбекское золотое шитье (буклет)*, составитель Н. Перлина, Л., 1982.

տվյալները ներկայացնում են Երևանը, Ալեքսանդրապոլը, Նոր Բայազետը, Շուշին, Նախիջևանը, Ախալցխան, Թիֆլիսը և Անդրկովկասի մյուս հայաշատ քաղաքները: Առավել մանրամասն տվյալներ են պատկերավոր Կարինի և նրա մշակութային ավանդույնները կրող Ալեքսանդրապոլի ու Ախալցխայի արհեստների մասին:

XIX դ. երկրորդ կեսին, լուստ վիճակագրական ավյուղների⁶, Երևանի առևտրական ու արհեստավորական համաքաղաքային կազմում թվարկվում է 28 համաքաղաքային, որոնց մեջ հիշառնակվում են երիզագործները՝ չորս փաթեղատվ և հինգ աշակերտով: Մակայն Վ. Արքանյանը, դրանց ավելուցներով եիշյալ ժամանակաշրջանում լայն տարածում ունեցած այլ արհեստներ ևս, համաքաղաքայինների թիվը հասցնում է 34-ի, ընդ որում, նույն երիզագործների համար հիշառնակվում է չորս վարպետ և 19 աշակերտ:

Արևելյան Հայաստանի փոքր քաղաքներից Նոր Բայազետում ևս թե՛ արհեստների անասկները և թե՛ արհեստավորների քանակը համեմատաբար սակավ էր: 1865թ. իրաստաթղթերից մեկում հիշառնակվում է, որ Նոր Բայազետի բնակիչներն զբաղվել են 32 տեսակ արհեստով, որոնց թվում յոթերորդ կեսի ասկ նշված են ոսկյա թելերով կարողները (կրասլիսան): Սրանք ունեցել են հինգ վարպետ, երեք ենթավարպետ և մեկ աշակերտ: Տասնչորսերորդ կեսի ասկ դայթան գործողներն են, որոնք ընդամենը երկուսն են ևղել:

Ավելի սակավ են տվյալները Երևանի նահանգի մյուս փոքր քաղաքների՝ Նախիջևանի, Օրդուրառի վերաբերյալ: Նույնը կաթելի է ասել Շուշի, Գանձակի և Ելիզավետպոլի նահանգի այլ հայաշատ քաղաքների մասին: Շուշիի կանանց արհեստներին անդրադարձել է Ե. Լալալունը, կին-արհեստավորների մեջ ընդգրկելով դերձակին, հացթուխին, բուրդ զգուլին և թել մանողին, որոնք աշխատում էին օրավարձով և կարպետ գործուլին: Ընդ որում, «կարպետ գործուլ կինը մի կազ երկարությամբ և երկու կազ երկարության կարպետը գործելուց հետո սաանում է 2ռ. 50կ. - 3ռ.: Գործը ակում է մոտ մի ամիս: Օրավարձով կարպետ գործուլը ստանում է 10-20 կոպ: Պեստ է ասել, որ Շուշու զավառում բավականին զարգացած է գորգագործությունը: Թեև առանձին գործարաններ չկան, բայց շատ անհոծ գործում են գորգ, կարպետ, ձիու չու և այլն»⁷:

Առավել մանրամասն անդեկություններ են պատկերավոր Կարինի, Ալեքսանդրապոլի, Ախալցխայի և Թիֆլիսի արհեստների վերաբերյալ: Սրանք ասվեց, որ արհեստների և համաքաղաքայինների ամենահին ցուցակը՝ հայերեն և թուրքերեն անվանումներով, վերագրվում է Կարինին: XIX դ. առաջին երեք ասանամյակում, մինչև Կարնո մեծ գաղթը, արհեստների նկատմամբ աշխատանքի բաժնուտմը զգալիորեն խորացել էր, ինչը փաստագրել է Ս. Ելիզավրյանը «Մշակ»-ում երապայակած եալիածում⁸:

Ալեքսանդրապոլը Երևանի նահանգի արհեստավորական խոշոր կենտրոն էր, որակ, նահանգային կենտրոնի համեմատությամբ, արհեստների որուշ ճյուղեր ավելի բարձր զարգացման էին հասել⁹: Ալեքսանդրապոլի արհեստների վերաբերյալ մի շարք ուշագրավ փաստաթղթեր են պատկերավոր, որանել արված են 1860-1870-ական թթ. արհեստների անվանումները՝ անդակաև բարրառով: Ըստ 1865թ. տվյալների, քաղաքում և շրջակայքում զբաղվել են 59 արհեստով, որումց ցանկում, սակայն, ասեղնագործների անունը բացակայում է: Ալեքսանդրապոլի արհեստների ցուցակներ են կազմել նաև դերձակների ուսաաթաշի Ն. Նիկողոսյանը¹⁰ և քաղաշ վարպետ Մ. Թումրազյանը¹¹, որանել ներկայացված է շուրջ 96 արհեստ: Այս ցուցակում, որպես սաանձին,

⁶ Վ. Արքանյան, Հայ համաքաղաքայինները Անդրկովկասի քաղաքներում (18-20-րդ դարի սկիզբը), Եր., 1971, էջ 30:

⁷ Ե. Լալալուն, Գանձակի գավառ, Երկեր, հատ. 2, Եր., 1988, էջ 84:

⁸ Ս. Ելիզավրյան, Արհեստների ճիւղերը Կարինում. XIX դարի առաջին երեք տասնամեակում, «Մշակ», 1891, N 65:

⁹ Ալեքսանդրապոլի անդեկագործության և ժանեկագործության մասին մանրամասն անհ. Կ. Բազելյան, Անդեկագործությունն ու ժանեկագործությունը Ալեքսանդրապոլի արհեստների համակարգում, ԸՀՀԿ Գիտակյուն աշխատություններ, հ. 1, Գյումրի, 1998, էջ 111-118:

¹⁰ Ն. Նիկողոսյան, Լենինական, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ազգագրության արխիվ, FF I: 7131-7472; FI: 6637-7130:

¹¹ Մ. Թումրազյան, Ն. Նիկողոսյան, Լենինական, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ազգագրության արխիվ, FF I: 7473-7678:

ինքնուրույն արեեսա, նշված են ասեղնագործությունն ու ժանեկագործությունը: Ն.Նիկողոսյանի ցուցակում ասեղնագործ վարպետները անդակաձև (եփմակամուր՝ թուրքերեն) անվանում չունեն և աշխատել են ամեն: Նույն ցուցակում որպես առանձին արեեստ նա եհշաասակում է նաև ժանեկագործությունը (ժանյակ պաարաառադներ), որի վարպետները ևս տնայնագործ են եղել:

Թիֆլիսը XIX դ. հայկական մշակույթի աչքի ընկնող կենտրոններից էր: Եթե Արևմտյան Հայաստանում հայերի հոգևոր և մշակութային կենտրոնը Կ.Պոլիսն էր, ապա արևելահայերինը՝ Թիֆլիսը, որտեղ զարգացած էին հայ ժողովրդի մշակույթը, արեեսաները, արվեստը, գրականությունը, թատրոնը և այլն: Թիֆլիսում, որպես Կովկասի վարչական կենտրոն, եամախոնոված էին և՛ արեեսաները, և՛ առևտուրը: Արեեսաների և եամքարությունների վերաբերյալ բազմաթիվ ցուցակներ են պահպանվել, որտեղ արեեսաների աարերը թվեր և տարրեր անվանումներ են ներկայացված: XVIII դ. Թիֆլիսի հայ բնակչության զբաղմունքների թվում հիշաասակվում է «գործվածքի գարդագործությունը»¹²: 1855թ. ապրիլի համաձայն, Թիֆլիսում եղել է 2741 արեեսաավոր, որոնք զբաղվել են 44 անասկի արեեսաով, որոնց թվում 21-րդը եհշատակված են ոսկյա թելերով զգեստ նախշողները (երիզագործներ), որոնք կազմել են 80 հոգի: Հեաագա աարիների ցուցակներում արեեսաների թիվը հասնում է մինչև 97-ի, քայց, արդեն րացակայում է ասեղնագործությունը որպես արեեսա, մի րան, որ հնարավոր չէր:

Աիալցխայի արեեսաների վերաբերյալ աարերը աարիների ցուցակներում ևս որևէ սովյալ մեզ հեաաքրքրող արեեսաների մասին չի եանդիպում, չնայած այն րանին, որ Աիալցխան Կարնո կենցաղամշակութային ավանդների ուղղակի կրողն էր: Նույնը պեաք է ասել նաև Աիտալալաքի մասին: Այս քաղաքներում ասեղնագործության և ժանեկագործության տարածումը կապված է կնոջ ավանդական հագուստի համալիրում դրոնց առկայության հեա: XIX դ. վերջին - XX դ. սկզբին գործում էին ասանյակ վարպետներ, որոնք աշխատում էին շուկայի համար: Հաակապես ժուկյակները, որոնք գլխի եարդարանքի (վարդ) րակացուցիչ մաս էին կազմում, հյուսվում էին ժապավեանած՝ մետրերով և վսմուովսմ ուղջ աարածաշրջանում: Գյուղերում ժանեկագործաթյամբ չէին զբաղվում ուսաի, աներածեշաության դեպքում, նմուն արտաարյունքը զընվում էր քաղաքներին: Այսանդի ասեղնագործ վարպետները հայտնի էին ողջ Անդրկովկասում, սակայն, գարմանալիորեն չեն ուրաահայաված արեեսաավորական ցուցակներում:

Կ.Պոլսում եմագույն ժամանակներից են եայերը բնակվել և ասաիճանաթար սալարանայով, կազմել եոծ գաղութ, զբաղվելով առևտրով և արվեսաի թարծրության հասած արեեսաներով, սաեղծել ինքնաաիայ մշակույթ, ի թիվս կիրառական արվեսաների այլ ճյուղերի, զուրգուցնելով նաև ասեղնագործությունն ու ժանեկագործությունը: Պոլսահայ կանայք հմուտ վարպետներ են եղել և շաաերն այդ արեեստներով պահել են իրենց ըմաանիքները: Նրանց րարծրակ և նրրաճաշակ ձեռարվեսաի մասին վկայում է Ա. Մազյանը. «Հայուհիները փայլած են ասեղնագործութեան և ժանեակներ հյուսելու արեեսաներում մեջ, և գիտէք որ մասնասր ժանեակ մը, գունավոր թիլե, օեան ծանոթ է հայկական ժանեակ անունով»¹³:

Կ. Պոլսում ասեղնագործ վարպետների համքարության գոյության մասին վկայում են 1761թ. պաարասավում վարագույրը, որի արձանագրությունը վասաում է. «Յիշաաակ է վարագուրս Բիազանլիյ սիլզենիճի բոլոր եմաֆին, ի աորը Էջմիածին, ձեռամբ նուիրակ Սիմէոն վարդապետին ՌՄԺ թուին, ի Պոլսոյ: Համրարծում, Պեարոս, Արթին, Ըստեվանոս, Խաչատուր»¹⁴: Քանի որ «սիլզենի» նշանակում է նուրբ ասեղնագործություն, ուսաի վստուեարար կուրելի է իուսել ասեղնագործների համքարության

¹² Վ. Մարտիրոսյան, Հայերը Վրաստանի առևտրատեսական կյանքում, «Էջեր հայ գաղթավարների պատմության», Եր., 1996, էջ 155:

¹³ Ա. Սալգրեան, Հայերու գեղարուեստական գործունեությունը Իկոնիոյ եւ Կ. Պոլսոյ սուրբաններու օրով, «Անահիտ» (հանդես), Փարիզ, 1933, NN 2-3:

¹⁴ Մ. Դավթյան, Հայկական ասեղնագործություն, Եր., 1972, էջ 77:

գոյության մասին, որի մեջ, ինչպես տեսանք ընդգրկված էին միայն տղամարդ վարպետներ¹⁵:

Կ.Պոլսում գոյություն ունեցող սանեղնագործական արտադրանքի խանութ-կրպակների առկայության և գործունեության կալման կկայություն կարելի է համարել մեծ մի շարք ազգամանների գոյությունը՝ Սըրմաքեշյան և Սըրմաքեշխանյան (հայտնի գրաւ Երուսաղիմի ազգամանը), որոնք առաջացել են ոսկեթել ասեղնագործությամբ պարապողների արհեստի անվանումից: Կ.Պոլսի արհեստների կոնկրետ քվալիտետ տվյալների բացակայությունը չի նշանակում, որ Եվրասիայի ու Ասիայի ջրբաժանում ընկած և արևմտահայ մշակութային կենտրոն հանդիսացաւ եայաշատ քաղաքում ասեղնագործությունն ու ժանեկագործությանը պակաս զարգացած լինելն, բայց վերը եիշատակած քաղաքներում:

Ինչպես երևաց վերոհիշյալ համընթացական - արհեստավորական ցուցակներից, ասեղնագործությունն ու ժանեկագործությունը որպես առանձին, ինքնուրույն արհեստ, հիմնականում ներկայացված չեն: Հիշատակաբայությունները վերաբերում են միայն ոսկեթել ասեղնագործությանը, որն էլ, հաճախ, աղոտ ձևով է ներկայացված կամ հանդես է գալիս այլ արհեստների, մասնավորապես՝ երկագործության անվան տակ: Նույնիսկ Ալեքսանդրապոլի եայոց վարպետների տված ցուցակներում, որոնք առավել ճշգրիտ պետք է համարել՝ որպես ակումատես արհեստավորների կենդանի վկայաբայաններ, ասեղնագործներն ու ժանեկագործները առանձին անվամբ հայտնի չեն, սր բան, որ բնորոշ չէ Ալեքսանդրապոլին: Հայանի է, որ ի տարբերության Հայաստանի և եայաշատ մյուս քաղաքների, Ալեքսանդրապոլում ոչ մի արհեստավոր համընթացանից դուրս չէր գտնվում: Մի խոսքով, չկար ոչ մի արհեստավոր, որ ընդգրկված չլիներ համընթացության մեջ: Ուրեմն, ինչպես էր բանը, որ այդքան լայն ապրածում անեցող արհեստները համընթացական ցուցակներում չեն նշվում: Դա կաթելի է բացառել երկու կերպով, միայն, որ ասեղնագործությամբ, ժանեկագործությամբ, գորգագործությամբ և մյուս արհեստներով եիմնականում զբաղվում էին կանայք, որոնք իրավունք չունեին մտնելու համընթացությունների կոմ արհեստավորական միությունների մեջ և, երկրորդ, որ ոսկեթելով զբաղվող աղամալովիկ ներգրավված էին եարակից կամ մերձավոր արհեստների համընթացությունների մեջ, ինչպես դա երևում է Ս.Եղիազարյանցի ներկայացրած Կալմո արհեստաների և համընթացությանների ցուցակից: Ըստ այդ տվյալների, դերձակների համընթացության մեջ մտնում էին ասիական և եվրոպական դերձակները (թերզի), ոսկեթել բանվածք անողները (թերիճի) և շալեղեն կարողները (աբաճի): Փաստորեն, ոսկեթել ասեղնագործությունը, կապված ավանդական տարածի գեղագրքման հետ, հանդես է գալիս ասիական դերձակների համընթացության մեջ: Ընդ որում, ոսկեթելին սիրապետելը պարտադիր էր ասիական եագուսա կարալի համար: Հայտնի է, որ Ախալցխայում, վարպետ ձեռնադրելիս, եթե եվրասիական եագուսու կապող ենթավարակտից պահանջվում էր ձևել և կարել կոսայում, ապա ասիական եագուսու կարողից՝ ոսկե կամ մեղաքսե թելերով եյուսել կնոջ աարագամասերից գոգնոցը կամ ջուպպա վերնագոհառը¹⁶: Քանի որ ոսկեթել ասեղնագործությունը բավականին բարդ աշխատանք է՝ յուրահաաուկ տեխնիկայով, այն առավելապես արվում էր արհեստանոցներում, չսայաո չեն բացառված մեկ աանն աշխատելու դեպքերը: Փաստորեն եյուսածո-մանածո այլ արհեստներով աշխատող վարպետները, որոնք բացառապես կանաււ էին, դուրս էին մնում արհեստավորական միություններից: Այս երևույթը նկատել է Ս. Եղիազարյանցը, որը դրա վերաբերյալ գրում է. «Ընդհանուր առաայմանկության խիստ անային բնույթի, ջուլեակներն ու մանողները մեծ մասամբ աշխատում էին աանը, չկազմելով արհեստակցություններ: Կանայք, բացի մանեկոց և եյուսելուց, զբաղվում էին այլ, ավելի նրբագեղ արհեստներով՝ մեղաքսաթել ասեղնագործությամբ և այլ նուրբ ա մանրակրկիտ ձեռագործով»¹⁷:

¹⁵ Հ. Ա ճ ա ո յ ա ն , Թուրքերեն փոխառեալ բառեր եայերենի մեջ, Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. Գ. Սոսկվա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 320:

¹⁶ Հ. Ա թ ռ ա ե ա մ յ ա ն , նշվ. աշխ., էջ 109:

¹⁷ С. Е з и з а р о в , Исследования по истории учреждений в Закавказье, ч. II, Городские цехи, Казань, 1891, стр 184.

Այսպիսի գուտ իրանանց արեեսա էր նաև երիզագործությունը Թոքաթում (Եվդոկիա) և «ճիճիմ» վարագույրների արտադրությունը Կեսարիայում: Ահա ինչպես են ներկայացվում դրանք. «Հայ կիներու ուրիշ մէկ ենօրեայ աշխատանքն էր երիզագործութիւնը, որ արծաթէ, ոսկիէ և մետաքսէ երեսաւած, կը շինէին Թոգաւացի եայ կիները, Փոքր Ասիոյ եւ մասնաւորապէս Եւդոկիայ մօտ գտնուող մեծ ու փոքր քաղաքներու զինուորականներուն եւ եկեղեցականներուն հագուստներուն համար պիտանի: Առեասարակ դաշխները կը երեսէին ծեր կիները ատներու մէջ, մանաւանդ ծնեռները: Կը գործէին նաև զինուորականաց հագուստներու աստիճանները նշանակալի երիզատոր ուսնոցները, նաեւ եկեղեցիներու շուրջատները, դպրաց շապիկներու, ուրարներու ոսկեթել եւ արծաթաթել խաչերը եւ կարգ մը եկեղեցական զգեստներու օճիկներուն զարդերը: Հին առեւ ծեր կիները երիզը (դայթանը) կը երեսէին ըարձի նման գործիքի մը վրայ: Նոյնպէս ձիու պոչի մագով եւ նուրբ մետաքս թելերով կը պատրաստուէին գեղեցիկ ձեռագործներ, որոնք մինչեւ Պոլիս կը դրկուէին»¹⁸:

«Ճիճիմ վարագույրներու ճարտարութեամբ յարակից է գրեթէ գորգագործութեան եեա եւ սուելի կանուխ մոտած է Կեսարիա: Գորգագործութիւնը մասաւոր սերունդին մենաշնորհն եղած էր կարծես, իսկ ճիճիմը առեասարակ մանկսն թե սրտուսին քսովնը՝ միանգամայն, քստակտն է որ կուտաի վրայ աղեալ զիծերը որոշելու չափ սուր ուշքեր եւ այն զիծերուն վրայ ասեղը գործելուն չափ բնդոմակ մասներ ունենան: Այս մասին կիներու եռանդուն գործունեաթիւնը նշանակելի է: Գորգի գործին Կեսարիոյ մէջ ծաւալ գտնելէն յետոյ այս գործը իր նշանակութիւնը եւ կարեւորութիւնը կորուսած էր եւ 1890-աւրսն թուականներուն սարսուտմին 20%-ը միայն մնացած էր 1900-ական քաակուններու սկիզբը, վասնզի անոնց կեղծերը, սառնիւնները սրառըսասած էին եւ եեաեւարար շահն ալ նոյն նուագումին ենթարկուած էր, եւ շահու պատասխան աղբիւր մը, եւ քաական թուով ընտանիքներա ապրուստը դադրած էր»¹⁹:

Շամախեցի կանայք իրենց ընտանիքները պահում էին «թոռ» ժանյակի հյուսվածքով: Մ.Թառայանը, նկարագրելով ույս արեեսաը եիշաաակում է, որ դրա արաադրանքը եիմնականում շուկայի համար էր ուրվում. «Ինքը գործը՝ համարվում էր աչքերին վնասակար և սիրա մաշում, ուտաի ետրուսա կանայք հագիլ են նրանով գրադվում, իսկ չքավոր ընտանիքներում հաճախ են թոռ գործում: Անրնդիսա աշխատելով, մի կին կարող է վերջացնել ամսական մեկ թոռ ...»²⁰:

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ կանայք գործում մասնակցություն ունենալով քաղաքային ուրուադրսթյան մեջ՝ չկազմեցին իրենց արեեսաավորական միությունները, քունի որ արեեսաունոցները եասարակական արտադրության ոլորտ էին ներկայացնում, իսկ կանանց մուաքը նման եասաուաություններ արգելված էր ավանդական սովորութային իրավունքով և, բնականաբար, չէին կարող ընդգրկել կին վուրպեաներին: Այսպիսով արաուդրսթյան «մասնավոր» ընտանեկան ընույթ ունեցու եաավսածում կունայք էին աիրապեսուող, իսկ «եանրային»՝ արեեսաավորակում մասում՝ գերագանցապես ստլսմարդիկ:

Փասաորեն աւն կանայք, որոնք չէին աշխատում արեեսաանոցներում, նույն գործն անում էին աանը, որպես «վարձկան» կամ տնայնագործ վարպետներ: Այս դեպքում առաջանում էր միջնորդների լայն ցանց, որոնք նրանց սրաովներն էին ապիս, մասակարաթում աներաժեշա նյութեր և վնարում կասարած աշխատանքի դիմաց: Սեծ քաղաքներում նրանք նշանակալի թիվ էին կազմում: Կ. Պոլսում նրանց գործունեության մասին աթեքավոր վկայություն է թողել Հ. Անաոյանը, «իշլեմեճի» ըաոի ըաաարության մեջ: «Տիւալ կոշուած ասեղնագործութիւնը կանանց քանել աալով պապալիլ (Պոլսայ կանանց գլխաութ պաքապմունքը և ապրուսաի գլխաուր միջոցն է

¹⁸ Ա. Ալպոյանցի, Պատմութիւն Եւդոկիոյ Հայոց, Գահիրէ, 1952, էջ 1347:

¹⁹ Ա. Ալպոյանցի, Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ, Գահիրէ, 1937, էջ 1509:

²⁰ Ա. Թառայան, Հայ ժողովրդի արեեսաագործութիւնը, ԱՀ, Ուարի, գիրք Գ, Թիֆլիս, 1898, էջ 35:

այս)» - նկարագրում է նա²¹: Հարկ ենք եամարում սաել, որ մման աշխատանքի եամար տրվող վորձը Պղլում կաշվում էր «րանալչեք»²²:

Այսպիսով կանայք լայնորեն ներգրավված էին քաղաքային արհեստների մեջ, և ըստ Ա. Թառայանի, որն ուսումնասիրել է կնոջ մասնակցությանը քաղաքային արդյունագործության մեջ XIXդ. վերջին - XXդ. սկզբին, երեք ուղղությամբ է դաստիարակվել՝ 1. սեփական կարիքների եամար աշխատողների, 2. վարձկան արհեստավորների և 3. գումարատեր արհեստավորների: Առաջին խմբում ընդգրկված էին այն կանայք, որոնց աշխատանքը միայն սեփական ընտանիքի կտրիքների րավարարելան էր ուղղված: Երկրորդ խմբը կազմում էին այն կանայք, որոնք «շատ անգամ իրենց որրերի միակ խնամողներն են»²³ և իրենց ձեռքի աշխատանքով էին կերակրում իրենց երեխաներին: Երրորդ գումարատեր արհեստավորներ էին եամարում այն կանայք, որոնք իրենց գումարով գնած նյութերից զանազան պիսույքներ էին պատրաստում և վաճառում տնից տուն:

ЖЕНСКИЕ РЕМЕСЛА И ИХ ВЗАИМОСВЯЗЬ С ЦЕХОВЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ СРЕДИ АРМЯН

Резюме

К. Базеян

В статье рассматриваются мужские и женские ремесла, их взаимоотношения в плоскости кустарных промыслов-ремесел.

Сделана попытка представить рост участия мужчин в занятиях, считающихся чисто женскими, в процессе перехода от кустарного промысла к профессиональному ремеслу. Это обусловлено "приватной" природой кустарных занятий и "публичной"-ремесел.

Интересен тот факт, что приписываемые женщинам или чисто женские ремесла как полноправные элементы не входили в цеховые организации. Их взаимосвязь осуществлялась посредственно.

²¹ Հ. Ա ճ ա յ ա ն, Հայերէն գաւառական բառարան, Թիֆլիս, 1913, էջ 173:

²² Նույն տեղում, էջ 174:

²³ Ա. Թ ա ռ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 64: